

صدوسی و اند اثر فارسی در موسیقی

(۴)

محمدتقی دانش‌پژوه

۶۶- رساله موسیقی : خواجه کلان خراسانی، در یک مقدمه و سه باب و یک خاتمه با یک صفحه دائره موسیقی (دیباچه) .

دارای این عنوانها در نسخه سپهسالار:

مقدمه در باب علم به ادوار موسیقی و وجه تسمیه آن

فصل در بیان مقامات و شعبه‌های انسانی و مطالعات فرعی

فصل در تعداد شعبه

فصل در تعداد آواز

فصل در مقدمات نغمات

فصل در اصفهان

فصل در راست

فصل در حجاز

فصل در کوچک

فصل در نغمات و نقرات

فصل در اصول به حرف مرقات و محسنات

باب در چند بیت :

مقام اندر عدد بیست آمد و چار
حسینی کز مقامات است برتر

دو شعبه هر مقامی راست ناچار
دو گاه آمد قرینش با محیر

.

فصل در اوقات

آغاز : بسمله. حمدله ... و بعد معروض ضمیر اعزه می گرداند بنده
حقیر فقیر کسیر المشتهر به خواجه کلان خراسانی که در اثنای تحصیل در حفظ
کلام قیوم گاه گاه در ترنم جهت تحقیق آهنگها و دایره های اصول و قواعد
موسیقی اقدام می رفت تا قدری در ضبط و ربط آمد ... و این رساله مشتمل
است بر مقدمه و سه باب و خاتمه.

انجام : وقت روشن شدن صبح (سپس يك دائره است).

نسخه ها :

- ۱- سپه : ش ۲۹۱۳/۷ ص ۳۶۰-۳۶۲ (۵ : ۶۸۸ فهرست).
- ۲- دانشگاه : ۷۴۹۹/۴ ص ۶۷-۷۹، این نسخه تحریر دیگریست به
نظم و نثر فارسی دارای يك مقدمه در ادوار موسیقی و سه باب :
۱- بیان مقامات و تعریف آن، با عنوان فصل سوم در تعداد آوازها،
۲- مقدمات نغمات هر یک و کیفیت حصول شعب و آوازها با دو فصل
در باره نغمه ها،

۳- در نغمه ها و نقرات و بحور اصول در دو فصل .
در آن از استادان فن یاد شده و آمده که هفت آهنگ تا زمان شاه شیرویه
بوده است و استاد سعدی در هرفنی از موسیقی مهارت داشته و پرده ها را به
دوازده و مقامها را به دوازده برج رسانیده است ، تا نوبت به شمس الدین
محمد و کمال زمان و حسین و ابراهیم و اسحاق رسید . ایشان از هر پرده
شعبه ای ساخته اند و به بیست و چهار رسید . و استادان مشهور اینها چند خواجه
صفی الدین عبد المؤمن و استاد علی ستایی و استاد علی ربابی و استاد روح پرور
و استاد حسین عودی و خواجه عبدالقاهر تا میرسد به مؤلف خواجه کلان که
در اثنای تحصیل علوم و حفظ کلام قیوم گاهی در ترنم اقدام می رفت.

آغاز : مقام اندر عدد هشت آمد و چار

دو نغمه هر مقامی راست ناچار

بزرگ است و رهاوی اصل شهناز

شوم تا کردم من بعد دم ساز

روایت است از حضرت موسی ... با قوم خود به حیرانی رسیدند.
۶۷- رساله موسیقی : خواجه عبدالرحمن بن سیف‌الدین غزنوی
(ذریعه ۹ : ۷۸۹) به نثر و نظم فارسی با شعرهایی از سلطانیه کوبی و گرفته
از تألیفات عبدالقادر مراغی. در نسخه چاپ سنگی آمده است:
مولانا کوبی همانا در سلطانیه آن شش آواز را این طور به هم در آورده
است:

کبشت مایه و کردانیه چو بر خوانی نواز پرده نوز و سلمک و شهناز
این بیتها در بهجة الروح (ص ۴۳) هم آمده (راهنمای کتاب ۱۲: ۸۹۷
ص ۴۴۸).

در نسخه مجلس آمده است: «اسامی دوازده مقام و بیست و چهار شعبه
و شش آوازه حد وسط هر دو مقام مناسب را آوازه نامند و اسامی آنها باین
ترتیب است: سلمک، اصفهان، زنگوله، کردانیه، عشاق، راست... رهاوی،
نوروز عرب، نوروز عجم. بعضی حجاز را معتدل نامند... نظم:
چو شوی در عراق پرده گشای فاخته ضرب و ترک ضرب نمای
دویکست و دوچار ضرب الفتح نیست قطعاً در آنچه گفتم قطع
و دور روان و فاخته گیرد شاهنامه و رمل طویل از ملحقات و از تألیف
خواجه عبدالقادر است.»

آغاز نسخه دانشگاه : مختصریست در بیان دوازده مقام موسیقی و
چهار شعبه و شش آوازه که دانسته شود واضح هر مقام و اسم او و تعلق
بکدام برج از بروج دوازده گانه دارد. ادای آن در چه وقت برای چه مرض
مفید است. به جهت حکماء ابدان و اهل موسیقی با فایده است.

بسمله. چنین گوید : خواجه عبدالرحمن ابن سیف‌الدین غزنوی که در
اول هفت مقام آواز بود ، هر کدام متعلق به پیغمبری که در وقت خاص ادا
می فرمودند .

انجام : کین ایرج . مهرانگیز .

آغاز چاپ سنگی : بسمله . چنین گوید خواجه عبدالرحمن بن سیف‌الدین
غزنوی که علم موسیقی علم شریفی است دانستن آن برای اطباء و حکماء
فواید زیاد بخشیده آنچه از کتب این علم مطالعه نموده ام مختصری بیان
می شود :

آورده اند که فیثاغورس روزی به بازار آهنگران رسید از کوفتن آهن با پتک بر روی سندان آوازی شیند مطبوع طبعش گردید. کمره مت استوار کرد عود را وضع نمود هفت پرده برو بست به عدد هفت کوکب، یکی از شاگردانش یک پرده برو علاوه ساخت.

به همین وضع بود تا عهد سلطان اویس چهار پرده دیگر برو افزودند به عدد دوازده برج، دوازده مقام در صورت برو قرار دادند.

انجام: با شعبه مغلوب و شعبه مخالف.

روی بر آسمان کرد چو ماهی اگر خوانی عراق چاشتگاهی

نسخه‌ها:

۱- دانشگاه تهران: ش ۳۸۰۶/۴ (باشمس المناقب سروش اصفهانی)،

۲- مجلس: ش ۳۳۲۱/۳۷ ص ۵۱۰ (۱۰: ۹۹۵) که گویا بندیست

از آن و چنین آغاز میشود:

«حدوسط هر دو مقام مناسب را آوازه نامند و اسامی آن باین ترتیب: ...»

۳- چاپ سنگی با شمس المناقب سروش اصفهانی (مشار ۱۰۴۳)،

نیز بنگرید به راهنمای کتاب ص ۱۲ ش ۷ و ۸ ص ۶۸-۴- مجله موسیقی

دوره سوم ش ۱۲: ۴۱-۴۶.

۶۸- معرفة النغم: ابو الحسن قیصر شاعر متولد بسال ۱۰۷۱ که دیوانش

در کتابخانه دیوان هند (ش ۹۳۵) هست و این رساله را در ۱۰۸۷ از روی

کتابهای ایرانی و هندی در یک مقدمه در دو قسم و دو مقاله و یک خاتمه ساخته است.

آغاز: الحمد لصانع العالم ومبدع الخلق من العدم والصلاة على الرسول

المعظم محمد سيد العرب والعجم اما بعد چنین گوید بنده احقر ابو الحسن

المتخلص بقیصر.

نسخه: بادلیان: ش ۱۸۵۰/۲ مورخ ۱۱۷۴.

۶۹- تحفة الادوار، عنایة الله بن میرحاج هروی که بنام اکبرشاه هند

(۹۶۳-۱۰۱۴) نیمی به نثر و نیمه دیگر به نظم در ۲۴ محرم ۱۰۷۷ ساخته

است.

آغاز: حمدی بیرون از دائره احصاء و سپاسی افزون از احاطه و

استقصاء.

نسخه: بادلیان: ۱۸۴۵ ش ۳۰ اوزلی نوشته محمد امین در اکبر آباد

برای شاه قباد بن عبدالجلیل حارثی بدخشی دیانت خان مورخ ۲۴ محرم ۱۰۷۷

(فهرست فیلمها ۱ : ۵۶۰).

۷۰- وجدیه طغرای مهدی در گذشته بسال ۱۱۰۰، مثنوی است در ۵۰۰ بیت که در آن از هنر موسیقی و اختراع فیثاغورس آنرا و از عطار و عراقی و نظام الدین اولیاء و نظر آنها درباره موسیقی و از فرق میان سرود ایرانی که از زبان مردان است درباره زنان و سرود هندی که از زبان زنان است درباره مردان و افزارهای موسیقی مانند قانون و دوتار و تنبور و ارغنون و چنبر و دف و خنجری و دایره و مندل و تال یاد کرده است (فهرست دانشگاه ۲ : ۲۰۲).

۷۱، ۷۲- رساله موسیقی : امیرخان کوبی گرجی مطرب شاه سلطان حسین صفوی که بنام او به نظم و نثر ساخته و در آن شعرهای خود را درباره مقامها و پردهها آورده و از منظومه خود (ص ۹۲-۹۹ نسخه مجلس)،

رساله آقامؤمن معاصر شاه صفی و شاه عباس دوم در شرح تصنیفهای خود (ص ۳۸-۸۴) بندهایی گنجانده است. او جز قباد بیک کوبی گرجی شاعر در گذشته بسال ۱۰۳۳ است (کلیات او شماره ۶۰۵۴ دانشگاه). گویا در این مورد از تصنیفهایی که در بهجة الروح (ص ۷۳-۷۵) و خاتمه جامع-الالحن مراغی آمده است، ایندو بهره برده باشند. دیباچه این رساله از خود کوبی گرجی است. او میگوید که من این رساله را در ۷۸ سالگی ساختم و در کودکی جز ترکی شکسته که به زبان گرجی پیوسته است نشنیده ام و تا ۲۵ سالگی در موسیقی استادی ندیده ام (مجله موسیقی ش ۵-۱۰۴ ص ۳۳).

تاریخ تألیف آن چنانکه از نسخه ملک برمی آید، باید ۲۵ ع ۱۱۰۸/۲ باشد.

در «دانشمندان آذربایجان» (ص ۲۸۴) از رساله منظوم و مثنوی امیر خان که بعضی از تصنیفات مراغی در آن هست یاد شده است. پس از دیباچه خود رساله نخستین است در چند باب و چنین آغاز میشود :

۱- در ذریعه (۹۲۶، ۱۹) و فرهنگ سخنوران (۴۹۳) از کوبی بخارایی مروزی طالب علم و موسیقیدان متولد ۹۲۸ یاد شده که جز کوبی گرجی ما خواهد بود. در فرهنگ سخنوران از قباد بیک کوبی گرجی و چند کوبی دیگر نام برده شده است. در ذریعه هم از چند کوبی دیگر جز قباد یاد گشته است. کلیات قباد بیک گرجی در دانشگاه هست (ش ۴۰۵۴).

گوشه گیران خجسته نشاط و پرده نشینان حجله اختلاط عالم کون و فساد
که سازندگان قاعده دان قانون وحدت و نوازندگان تردست چالاک ارغنون
حجتند... اما بعد بدان ای عزیز من که استادان این علم فرموده اند که در عالم
هر آوازی که هست داخل موسیقی است .

چنین است انجام آن : تصنیف فتح نامه گرجی استان در پنج گاه :
باز نور دگر از مشرق ایمان زد
وقت آن که دگرساکن میخانه شوم

در باب سوم آمده است :

مولانا کوکبی قزوینی الاصل که استاد این [فن] بود در بیان دوازده
مقام و شش آوازه گفته اند :

ز راه راست گر آهنگ می کنی به حجاز
ز اصفهان نظری جانب عراق انداز
ز ناله زنگوله در پرده رهاوی بند
به بوسلیک حسینی بر آورد آواز
مشو بزرگ ز راه نیاز کوچک باش
در آن مقام به عشاق بینوا پرداز
گوشت و نواز پرده نوروز و سلمک و شهناز
بگوش جان شنواز کوکبی که گرد در است

فهرست مطلبها :

- باب ۱- در آسامی دوازده مقام با حالات فرنگی
- باب ۲- در بیان دانستن بیست و چهار شعبه که یکی از پستی و دیگری
از بلندی هر مقام حاصل شود.
- باب ۳- در بیان شش آوازه که چون هر دو مقام مایل یکدیگر بشوند
یک آوازه در میانه حاصل آید .
- باب ۴- در بیان هفده بحر اصول از قول خواجه عبدالقادر مراغه ای .
- باب ۵- در بیان بحر اصول قدیم از قول حکیمان فلسفه از جمله هفت
اصولی که در میان نقاره چیان مشهور است .
- باب ۶- در بحر اصولی که «علا ساری» نوشته .
- باب ۷- در نسبت دوازده مقام به بروج دوازده گانه افلاک .

- باب ۸- در بیان آنکه هر مقام را از کدام حیوان برداشته اند.
- باب ۹- در بیان آنکه هر اصولی چند ضرب است.
- باب ۱۰- در نسبت مقامات به فصول اربعه.
- باب ۱۱- در بیان آنکه هر اصولی را چگونه بنوازند.
- باب ۱۲- در بیان کلیات خواجه عبدالقادر.
- باب ۱۳- در بیان شد.
- باب ۱۴- در بیان آنکه در وقت روز و در هر وقت شب چه مقام باید خواند که در گوش‌های مردم خوش آیند باشد.
- باب ۱۵- در آداب سازنده دهل.
- تصنیف‌هایی که در این رساله از آنها یاد شده است:
- ۱- رساله و تصانیف مرحوم آقا مؤمن مصنف که از برای خسروان سلف... در هر وقت و مقام مناسب ساخته.
 - ۲- شروع در تصنیف حسینی به بحث (؟) نشستن.
 - ۳- تصنیف دیگر که حسب ارادت اشرف صاحب قرانی عاشقانه ساخته شده.
 - ۴- تصنیف فتح‌نامه قندهار شاه صاحب قرانی در غزال.
 - ۵- تصنیف راه آورد که این مورد ضعیف به عرض شاه صاحب قران رسانید.
 - ۶- تصنیف نوروزی که از جهت نواب همایون گیتی‌ستان صاحب قران گفته شده.
 - ۷- تصنیفی که از جهت پادشاه عرش مکان شاه صفی بسته شده.
 - ۸- تصنیف فتح‌نامه ایروان در نوروز.
 - ۹- تصنیف فرح آباد در حسینی.
 - ۱۰- تصنیف اشرف در محیر.
 - ۱۱- تصنیف عباس آباد دو گاه.
 - ۱۲- تصنیف بهار باب (یا بهاریات؟) که حسب الامر بسته شده در مغلوب و موافق.
 - ۱۳- تصنیف دیگر در پنجگاه جهت خواب طفل.

۱- شماره بابها در نسخه مجلس آشفته است به قرینه درست کرده‌ام.

در نسخه مجلس در نیمه دوم چنین آمده است: «رساله کمترین غلامان امیرخان، تفصیل اسامی اصول هفده گانه که اکنون بین الحفاظ به نوزده بحر متداول است» (ص ۸۷-۹۱) (مانند نسخه ملک) این بند در باره خواندن تصنیف است.

باز در آن آمده است: «چنانکه این غلام در رساله موزون عرض نموده- بناء علیه رساله موزون مذکور نوشته میشود تا متعلمان را قدری معلوم گردد ان شاء الله» (ص ۹۱-۹۹) آنگاه آمده است:

چو فرمان از شهنشاه جهان بود	مقر سلطنت در اصفهان بود
شه فرمان روا از لطف الله	شهنشاه جهان سلطان حسین شاه
غلام پیر خود را امر فرمود	که از طنبور ونای و بربط و عود
برون آرم گروه نغمه يك يك	که گردد خلق را معلوم بی شك

این بند چنین می انجامد:

بسی مدت درین فن رنج بردم

به هفتاد و سه بیتش ختم کردم

سپس نثر فارسی است در تصنیف (ص ۹۲-۱۴۹) بدینگونه:

تصانیف ضرب، گرفته از عبدالقادر: ضرب الفتح، دیارات، مخمس، رجعت به ضرب الفتح. تصانیف:

- ۱- از آقامؤمن مصنف.
- ۲- از شیخ عبدالعلی .
- ۳- از کمترین غلامان امیرخان .
- ۴- از عبدالقادر مراغی استاد المصنفین .
- ۵- از خود امیرخان .
- ۶- از موقضی یک غلام سرکار خاصه مشهور به جودت .
- ۷- از خود امیرخان .
- ۸- از عبدالقادر مراغی .
- ۹- از ابراهیم گلپایگانی همشیره زاده شاه مراد مصنف .
- ۱۰- از امیرخان .
- ۱۱- عمل صحبت نامه استاد المصنفین مراغی ، (نیز بهجه الروح ص ۷۳).
- ۱۲- نقش در نغمه انوار شریف همدانی .

۱۳- از عبدالقادر مراغی .

۱۴- از امیرخان در نغمه نوروژ و پنجگاه.

۱۵- از مراغی و به قولی از فارابی : کار سوزناك در نغمه عراق با اصول خفیف.

آغاز نسخه مجلس: سرود درود نامعدود و سپاس فزون از دایره قیاس سزاوار بزم بهشت آئین و مجمع رنگین پادشاهی است که بیک امر دوحرفی چندین مجلس در طبقات ارضی و سماوی ساخته .

آغاز نسخه ملك: رساله كمتربن غلامان امیرخان . تفصیل اسامی اصول هفده گانه که اکنون بین الحفظا به نوزده بحرمتداول است.

انجام هر دو : مکرر اهلی هی جانم بل ماه من بل .

نسخه ها :

۱- مجلس : ش ۲۲۱۱ نوشته میرزا عیسی خان پسر میرزامهدی خان تفرشی در ۱۰ ع ۱۳۰۵/۱، دارای هر دو بخش ،

۲- ملك: ش ۱۶۵۲ نوشته محمدصادق بن محمدعلی علی آبادی مازندرانی در ۱۳۱۵ برای احتشام الملك دارای هر دو بخش بدینگونه :

۱- رساله موسیقی : نظر آقا که در ۲۵ ع ۱۱۰۸/۲ برای شاه سلطان حسین ساخته است .

آغاز: سرود درود نامعدود و سپاس فزون از دایره قیاس سزاوار بزم بهجت آئین و مجمع رنگین پادشاهی است.... اما بعد بدان ای عزیز که استادان این فن .

انجام افتاده

(ملك: ۱/۱۶۵۲ نوشته محمدصادق بن محمدعلی علی آبادی مازندرانی در ۱۳۱۵ برای احتشام الملك).

۲- رساله موسیقی : امیرخان که برای شاه سلطان حسین به نظم و نثر فارسی ساخته است .

آغاز: رساله كمتربن غلامان امیرخان . تفصیل اسامی اصول هفده گانه که اکنون بین الحفظا به نوزده بحرمتداول است.

انجام : اهاهی هی جانم بل شاه من بل.

(ملک : ۱۶۵۲/۲ نوشته ۲۵ ع ۱۱۰۸/۲).

۷۳- رساله موسیقی : در دوازده باب بااسامی مقامات دوازده گانه درسه بند به نظم فارسی که آقای محیط طباطبائی از روی نسخه نوشته فتح الله خواری در ۱۰۷۵ چاپ کرده است. فهرست بابهای آن:

۲- در بیان آنکه بیست و چهار شعبه را چگونه پیدا کرده اند.

۳- در بیان شش آوازه.

۴- در بیان آنکه بیست و چهار شعبه از دوازده مقام چون گرفته اند.

۵- در بیان آنکه شش آوازه را چون از دوازده مقام گرفته اند.

۶- در بیان آنکه اصول چون پیدا کرده اند.

۷- در بیان اصول مختلف.

۸- در بیان آنکه شش بحر دیگر را چون زیاده کرده اند.

در اینجا از خواجه صفی الدین عبدالؤمن و استاد روح پرور و مولانا حسن عودی و اصول ثقیل و خفیف چهار ضرب و وسط و زرافشان و رمل یاد شده است.

۹- در بیان زیاده کردن پنج بحر گرد. در اینجا از خواجه کمال الدین عبدالقادر و پنج بحر او: ضرب الفتح، دورشاهی، شاهنامه، دائرة قمریه، خواجهک ماتین، واز: دور روان، دور چنبر، ترکی، اصل ترکی، فرع، فاخته ضرب یاد شده و مؤلف خود را پیرو کلیات خواجه کمال الدین عبدالقادر می داند.

باز از مولانا حسین واعظ یاد می کند که باوسخنی گفته است و از کلیات اختراعی خود نام می برد.

۱۰- در بیان اصولهای مختلف.

۱۱- در بیان رنگهای مختلف.

۱۲- در بیان آنکه آهنگی که خوانند، در کدام مقامها سیر کنند.

(آغاز : باب ۱- افتاده)

و دوازده بخش شد و از هر بخشی آوازی برآمد... و ترتیب دوازده مقام آنچنانست که گذشت اما بعضی گفته اند که عشاق مقدم است باین دلیل:

عشاق مرا قد حسینی است چو راست
در پرده بوسلی رهاوی و نواست
چون گشت بزرگ در صفاهان و عراق
زنگوله حجاز و کوچک اندر برماست

این شش بحر دیگر شده که مجموع دوازده باشد، باب نهم .
انجام : دیگر درین عمل سخن بسیار است اما به سخن همین اختصار
کردیم والله اعلم بالصواب .
اسامی مقامات دوازده گانه (شش بیت) :
در پرتگاه عشاق ای مطرب خوش الحان
بنما نوا خدا را از بهر بسی نوایان

.
.

هم در مقامات است (شش بیت) :
تو ای مطرب آهنگ شهناز کردی در عیش بر روی ما باز کردی

.

هم در مقامات است (بیست و دو بیت) :
مقام اندر عدد هشت آمد و چهار دو شعبه هر مقامی راست ناچار
حسینی کز مقامات است برتر دو گاه آمد قرینش با محیر

.
عراق کوچک است آن اصل کزوی بسوی ماه من آرد خرد پی
بزرگست در رهاوی اصل شهناز شده با خاموشی من بعد دمساز

۷۴- شمس الاصوات: در موسیقی هندی ساخته در ۱۱۰۹ «جای نغمه»
در زمان عالم گیر درشش باب :

۱- در کیفیت تفاضل «سر» که در اصطلاح هند آن را «سرادهای» گویند،
(در ۱۴ فصل) .

۲- در ذکر راگهای که در اصطلاح هند آن را «راگدهای» گویند ،
(در دو فصل) .

۳- در شرح «الاپ» یعنی برداشتن و گردانیدن «سر» در «راگ» و ذکر
ارکان آن که آن را «برکن ادهیای» گویند، (در هفت فصل) .

۴- در شرح تفصیل اقسام «گیت» که در اصطلاح هند آنرا «پربندهای»

(پربنده ادھیای) گویند، (در نه فصل) .

۵- در شرح قوانین دستک زدن که آنرا «تارادهیای» گویند .

۶- در کلیات ساز و احوال آن که آن را «نادادهیای» گویند.

آغاز : قول اول که عبارت از حمد مخصوص حکیمی مطلق است که

چون ...

نسخه : دیوان هند : ۲۰۲۲ مورخ ۴ شعبان ۱۱۹۶ .

۷۵- رساله موسیقی : ترجمه - از کتابهای هندی «پارجاتک»

(Parijâtâtka) منسوب به «اهوبل» (Ahobal) از روشن ضمیر خنیاگر

بندهزاده عالم گیر (۱۱۶۸-۱۱۱۸) ، نام اصل متن به سه شکل در آن آمده

است : بارجاتک، تارجاتک، مارچانک.

با اصطلاحات سنکریت و دهره هندی، در سه بخش :

۱- گیت کاند Giti Kanda ۲- باد کاند Vad Kanda

۳- نرت کاند Nrita Kanda

آغاز: سرود اثر آمود و اثر سرود نمود زمزمه حمد کار ساز بنده نواز است

که به آهنگ وجود صاحب مقام محمود ساز کالبد را نغمه پرداز آواز ساخته

و به لحن داودی روح را مونس و دمساز گردانیده.

نسخه ها :

۱- موزه بریتانیا: ش ۱۷۹۳ اگر تن Egerton مورخ شعبان ۱۹۴ در

۲۱۱ گ ۱۳ س به نستعلیق هندی (ریو ۴۸۹) .

۲- دیوان هند: ش ۲۰۰۹ و ۲۰۱۰ .

۷۶- رساله در ذکر مغنیان هندوستان : عنایت خان راسخ پسر شمس

الدوله لطف الله خان صادق بهادر تهور جنگ مؤلف رقعات عنایت خانی که در

زمان محمد شاه (۱۱۳۱-۱۱۶۱) می زیسته است.

آغاز: آینه ضمیر منیر دانشوران صاحب نظر و مرات باطن تجلی

نسخه : بانک پور: ۱۷۴/۱۸ ش ۱۷۳۴ .

۷۷- خلاصه العیش عالم شاهی : مظهر مظفر، در موسیقی هندی ساخته

زمان شاه عالم در ۱۱۷۷ و بنام او از روی مدارك هندی کهن مانند سنگیت

درین Sangit Darpan و جز آن در دو مطلب:

۱- مزاج و احوال عضو تناسل در بیست باب

۲- درباره زنان در بیست باب.

در پایان آن قیافه و موسیقی بانث و تاریخ موسیقی دانان هند گذارده شده که رویهم ۶۴ ذکر است.

آغاز: بعد حمد کبریا و نعت سیدالاصفیاء (ع) بر ضمیر دانشوران دقیقه- رس و کاملان صبح نفس.

نسخه‌ها :

۱- دیوان هند : ۱۸۵۳ نوشته در ۱۶ ع ۱۲۱۳/۱ .

۲- بادلیان : ۱۶۲۸ .

۳- ایوانف : ۴۲۰/۲ ش ۶۱۱ .

۴- دانشگاه ۸۰۳۱ .

۷۸- اصول غنا : را چند احمدآبادی که برای دال چند صاحب در

۱۱۷۸ در سه فصل ساخته است.

آغاز: بعد از اقرار و اعتراف به عجز ز قصور از لیاقت و طاقت گذارش

و ستایش و نیایش خداوندی....

نسخه : بهار هند : ش ۲۳۶/۱ (۱: ۱۸۷ فهرست).

۷۹- مفرح القلوب : حسن علی دکنی عزت در موسیقی می سور Mysor

بدستور تیبو سلطان (۱۱۹۷-۱۲۱۳) در ۱۱۹۷-۱۱۹۹ با شعرهایی بزبان

فارسی و ریخته. درشش باب بدینگونه :

مقدمه - در ذکر صدای مردنگ و آواز گردش زنگوله و آواز زنگوله

و صدای کرکر .

باب ۱- در بیان نغمه ایض و اصولها و ضربها و غناها و طرزهای

ششگانه .

باب ۲- در بیان نغمه اصغر و وقت سرآیدن آن و اصولهای پنجگانه

آن .

باب ۳- در بیان نغمه احمر و اصولها و ضربها .

باب ۴- در بیان نغمه زبرجد و اصولهای و ضربها .

باب ۵- در بیان نغمه ورد و طرزهای ششگانه .

باب ۶- در بیان نغمه عباسی و اصولها .

خاتمه در بیان دوغزل فارسی و چندین ریخته هندی خارج از وزن ششگانه .

آغاز : حمد صانعی که چون آفتاب جهانتاب صبح صنعش از افق مشرق

نسخه‌ها : دیوان هند: ۲۰۲۴ و ۲۰۲۵ و ۲۰۲۶ و ۲۰۲۷ و ۲۰۲۸ و ۲۰۲۹ و ۲۰۳۱ و ۲۰۳۲ .

۸۰- رساله در بیان «تهاته» یعنی نواختن سازها و کوک کردن، تا از پرده بدرنیفتند عوض محمد کامل خانی .

آغاز : در «تهاته» کردن «راگ بهیرون» و آن چنانست که تاری که بر سیر است آنرا تار «سرج سر» نامند و این را

در پایان نسخه آمده: «جدول تقسیمات به جهت تعیین مخارج نغمات که به خط میرزا ابوالخیر پسر کامل خان دیده بود» (مورخ ج ۲/۱۰۷۸) همچنین «وبنده در گاه ایزدی قباد بن عبدالجلیل حارثی این جدول را وضع نمود اعداد این ابعاد را موافق ضابطه کتب موسیقی استخراج نموده درین جدول نوشت» در دنبال آن رساله کوچکی است بنام «اسامی سر» بایک دیباچه کوتاه و سه جدول «تان، روپ، سر، راگ» و چنین آغاز میشود: «سرج رکیب گندهار مدهم پنجم دهیوت نکهاد و به واسطه اختصار در وقت اجرای احکام بر این سرها سرحروف هراسمی را میگیرند و ترکیب از مجموع آن چنین میکنند : س ر گ م پ د ن» (مورخ ۲۲ صفر ۱۰۷۹) .

نسخه : بادلیان : ۱۰۴۹، از آن میرزا محمدرستم معتمدخان پسر قباد دیانت خان .

۸۱- رساله در عمل بین وتهاته راگهای هندی: عوض محمد کامل- خانی در یک مقدمه، در حقیقت «راگ» ونود فصل در موسیقی هندی . آغاز : ... اما بعد چنین گوید اقل العباد عوض محمد کامل خانی که در وقتی از اوقات صحبت دوستان

نسخه « بادلیان: ۱۸۴۸ که گویا از سال ۱۰۷۹ از آن میرزا محمد معتمدخان بوده است .

۸۲- رساله موسیقی : محمدعلی که به درخواست بزرگی بنام مهدی

در شش باب ساخته و در آن از رساله عبدالقادر بهره برده است . بابهای آن :

- ۱- در آوازه،
 - ۲- در مقامات،
 - ۳- در شعبه،
 - ۴- در گوشه،
 - ۵- در ترانه،
 - ۶- در اصول ضرب .
- آغاز : حمد و سپاس و ستایش مرخدای راست که لازم برهرشیء...
نسخه بانکیپور: ذیل ۲ : ۱۵۴ ش ۲۲۴۱ .
- ۸۳- رساله در مصطلحات موسیقی .
آغاز : حمدله . صلاة... اما بعد بدانکه موسیقی لفظ سریانی است...
نسخه : قاهره ۲۸ مجامیع فارسی طلعت گک ۲۸ - ۳۴ پ در ۱۲ س
۱۷×۱۲ نستعلیق حسین رضابن عصمت پاشای وزیر در ۱۳۱۸ (فهرست طرازی ش ۹۳۰) .

۸۴- مصطلحات موسیقی رساله در، حکیم میرزا ابوطالب خان فرزند حاجی محمدبیک تبریزی اصفهانی (۱۱۶۵-۱۲۳۱) که در پایان خلاصه الافکار او ساخته ۵۲۰۶/۱ (بانکیپور: ج ۸ ش ۷۱۲ گک ۲۴۹ پ ۲۵۷ و کتابخانه ملک : ش ۴۳۰۳ ص ۲۲۶) آمده است. از اوست «مسیر طالبی فی بلادالافرنجی» ساخته ۱۲۱۹ که در کلکته در ۱۲۲۹ (۱۸۱۲) (و در ۱۸۳۶) چاپ شده است (بانکیپور : ۱۷۹/۷- دیوان هند : ش ۶۹۶) ، سرگذشت او در دانشمندان آذربایجان (۲۴۳) و تاریخ تذکره‌های فارسی (۵۶۴) و مؤلفین مشار (۱۷۵/۱) و ادبیات فارسی استوری (۸۷۸/۱) آمده است .

۸۵- اصول النغمات الاصفی : در موسیقی هندی بدرخواست مستر ریچار جانسن M. Richard Johnson در پنج اصل :

- ۱- در بیان «سرادهیا» در شش فصل .
 - ۲- در بیان «راگ ادھیا» .
 - ۳- در بیان «پرکیرن کادھیا» (پرگیرنگ ادھیا) .
 - ۴- در بیان «تارادھیا» .
 - ۵- در بیان «نادادھیا» .
- (در نسخه بهادر شش اصول است.)

آغاز: نحمدو نصلی وجدانگیزتر نمی که سوزان سینه ریشان محبت....
نسخه ۱۵ : دیوان هند : ۲۰۱۷ و ۲۰۲۳ .
بهار : ۵ : ۷-۱۸۶ ش ۲۳۵ و ۲۳۶/۳ .

۸۶- ترجمه الادوار صفی‌الدین ابوالمفاخر عبدالؤمن ارموی (۶۱۳-۶۹۳) از میرزا محمد اسماعیل بن محمد جعفر اصفهانی که برای میرزا آقاخان نوری بسال ۱۲۹۶ در ۱۵ فصل ساخته است (فهرست دانشگاه ۱۰۷:۳) دو نسخه از آن می‌شناسیم:

۱- ش ۵۶۴ مدرسه سپهسالار تهران که در فهرست آنجا (۳:۳۹۷) و فهرست میکروفیلیمهای دانشگاه (۸:۱) از آن یاد شده است.

۲- ش ۲۲۰۶ مجلس شورای ملی تهران یاد شده در فهرست آنجا (۱۶۸:۶)، نیز در مجله موسیقی (ش ۵-۱۰۴ ص ۳۲).

آقای یحیی ذکاء آن را از روی نسخه سپهسالار در مجله موسیقی (ش ۴۶ تا ۵۶) به چاپ رسانده است.

۸۷- عینیه: اسماعیل حکیم تهرانی که بنام علی نقی میرزاعین‌الملک فرمانروای سبزوار در چهار مقدمه و یک مقاله در پنج فصل و یک خاتمه در مرغزار رودخانه ششتمد کوه‌میش شهر سبزوار پیش از ۱۳۱۰ ساخته است (شرح حال رجال ایران ۲: ۴۹۸).

آغاز: سپاس بی‌قیاس را سازنده‌ای برازنده و نوازنده‌ای طرازنده است که از یک نغمه‌اش چندین صدا برخواست و از یک ترانه‌اش این همه نواست. انجام: تا درمیانه خواسته کردگار چیست اللهم اجعل عواقب امور ناخیرا بحق محمد و آله بتاریخ یوم الاحد خامس عشر شهر ذی‌الحجّة الحرام سنه ۱۳۰۹ راقمه ابوالمجد درویش مجیدالملقب بنور علی شاه فی سنه ۱۳۱۰ فی شهر جمادی‌الاولی.

نسخه: مجلس: ش ۲۲۱۳، فهرست ۶: ۱۷۲.

۸۸- رساله در موسیقی: در مقامها و شعبه‌ها.

آغاز: بدان ای فرزند که هیچ علمی به علم موسیقی نرسد... باید دانست که نغمات و مقامات از وحوش و طیور برداشته‌اند... راست از فیل، عشاق از خرگوش، حسینی از اسب، عراق از گاو، بزرگ از کبک، کوچک از طفل شیرخوار، زنگوله از زنگ سر (?)، حجاز از خر، اصفهان از گوسفند، رهاوی از کلاغ، بوسلیک از ناله شتر، نوا از بلبل...

در بیان دوازده مقام و بیست و چهار شعبه و چهار گوشه که... قلمی میشود:

مقام اندر عدد هشت و چار	دو شعبه هر مقامی راست در کار
حسینی کز مقامات است بهتر	دو گاه آمد قرینش با محیر

بدین ترتیب تا آخر نهمین

بردار ازین تخمی که گشتم

... در بیان پست و بلندی هر مقام و شعبه.

... فصل در کواکب متعلقه به دوازده مقام .

... در بیان پیدا شدن دوازده مقام.

انجام ... و یکی از بلند به صورت نظم در آمد والله اعلم بالصواب.

نسخه: مجلس: ۶۶۲/۵ نزدیک به ۴ ص (۳۸۵/۲).

۸۹- رساله در علم موسیقی: گویا از سده ۱۱.

آغاز: رساله در علم موسیقی. پوشیده نماند که از خواص علم موسیقی

هزار و یک لهو و لعب و ساز و نواست و باقی محض حقیقت و شناخت ذات

بی همتاست...

باید دانست که مقامات و نغمات را مجموع از وحوش و طیور برداشته

چنانکه هر مقام دوازده گانه دو شعبه و هر دو مقام را یک آوازه است و هر مقامی

را چهار گوشه و سه پرده قرار داده اند که مجموع چهل و هشت گوشه و سی و شش

پرده باشد و اصول را هفده قرار دادند.

و محمد غواص بیست و چهار اصول قرار داده و شرح داده، و شرح

کرده که هر مقام را از چه محل و از برای که باید خواند و هر نغمه ای را از چه

چیز برداشته اند و به کدام برج نسبت دارد از بروج دوازده گانه و حقیقت دوازده

مقام که هر یک را از چه برداشته اند بدین موجب:

راست از اسرافیل، عشاق از خروم، حسینی از اسب، عراق از گاو،

بزرگ از کبک، کوچک از طفل شیرخوار، زنگوله از پای شتر و درای زنگ

او، حجاز از الاغ، اصفهان از گوسفند، رهاوی از کلاغ، بوسلیک از ناله شتر،

نوا از بلبل...

فصل اول در بیان دوازده مقام و بیست و چهار شعبه. باید دانست که

هر مقامی را دو شعبه و چهار گوشه قرار داده اند...

فصل دوم بدانکه هر دو مقام را یک آوازه است .

انجام: آخر شب عشیران و ماهور و حصار و بزرگ و کوچک و الله اعلم

بالصواب والیه المرجع و المآب.

نسخه: نزدیک بیابان جنگ شماره ۹۸۲ آقای دکتر اصغر مهدوی که

من در نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه آنرا (۷۱/۲) شناسانده ام، به خط

نستعلیق ریز در ۲ ص در متن و هامش گویا مورخ ۱۲۵۹.